

HUMAN
SCIENCES.UZ

ISSN 3093-8961

www.humansciences.uz

INSONSHUNOSLIK FANLARI JURNALI
JOURNAL OF HUMANITIES
ЖУРНАЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

2026

2-JILD | 4-SON

SAYT: <https://humansciences.uz>

HUMANSIENCES.UZ

№ 4 (2)-2026

INSONSHUNOSLIK FANLARI JURNALI

JOURNAL OF HUMANITIES

ЖУРНАЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

TOSHKENT-2026

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00 – TARIX FANLARI

Rajapov Mardonbek Qosimboy o'g'li
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
E-mail: mardonbekoff@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5245-6021

Xaynazarov Baxromjon Baxtiyorovich
Tarix fanlari doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: bahrom_bek@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1266-1557

Saidboboyev Zokirjon Abdukarimovich
Tarix fanlari nomzodi (Ph.D.). Professor.
E-mail: zsaidboboev@yahoo.com
ORCID: 0009-0008-3960-2427

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Urdushev Xamrakul
Iqtisodiyot fanlari nomzodi. Dotsent.
E-mail: xurdushev@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4984-0214

Berdiyarov Baxriddin Tavasharovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: bahriddin.bfa@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8591-6840

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: anvaravlokulovz@gamail.com
ORCID: 0000-0002-6683-8995

Norov Asror Egamberdiyevich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc).
E-mail: a.norov@ilmiy.uz

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: a.ostonokulov@tsue.uz
ORCID: 0000-0003-2792-3174

Rustamova Sayyora Xatamovna
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). V.b Dotsent.
E-mail: rustamova0302@mail.ru

Shadiyev Xamid Azimovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: su9795744@gmail.com

Nasirov Egamkul Ismailovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: e.nosirov@tsue.uz
ORCID: 0000-0002-9355-1973

Kuliboev Azamat Shonazarovich
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: azamatkuliboyev@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3357-070X

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Turdiyev Bexruz Sobirovich
Falsafa fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: bekiuz0302@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3260-3327>

Bekbaev Rauf Rustamovich
Falsafa fanlari doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: rauf.r.bekbaev@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5072-3379

Yusubov Jaloliddin Kadamovich
Falsafa fanlari doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: yusubovjaloliddin@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1401-7997

Yuldashev Nurbek Normurodovich
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Katta ilmiy xodim.
O'zbekiston.
ORCID: 0000-0002-4628-8789

Eshnazarova Farida Jo'raqulovna
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Dotsent.
E-mail: faridaeshnazarova4@gmail.com
ORCID: 0009-0000-2496-4443

Parpiyev Muxammadjon Tolibovich
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Dotsent.
ORCID: 0009-0000-1869-9348

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Axmedov Oybek Saporbaevich
Filologiya fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: oybekakhmedov1978@gmail.com
ORCID: 0009-0003-3122-1973

Samigova Xushnuda Batirovna
Filologiya fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: kabsam@yandex.ru
ORCID: 0009-0005-2327-106X

Eshmo‘minov Asqar Allamurodovich
Filologiya fanlari doktori (DSc). Professor.
E-mail: asqar@list.ru

Axmedova Mehrinigor Bahodirovna
Filologiya fanlari doktori (DSc). Professor v.b.
E-mail: mexrisha82@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1198-0326

Absalamova Gulmira Sharifovna
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: gulmirasharifovna@gmail.com
ORCID: 0009-0005-6105-4752

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna
Filologiya fanlari nomzodi. Dotsent.
E-mail: salaxiddinovamusharraf@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0534-5633

Ravshan Turakulovich
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Professor.
E-mail: docravshanniyazov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6146-1789

Sanakulov Zayniddin Ibodullayevich
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: z.sanakulov@cspu.uz
ORCID: 0000-0002-6952-7738

Bawetdinov Muxammeddin Kazimbekovich
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD).
E-mail: b_muxammed@karsu.uz
ORCID: 0009-0007-9826-175X

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor.
E-mail: feruza.mukhitdinova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1721-0189

Ilhombekov Jasurbek Ilxombek o‘g‘li
Yuridik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
Katta o‘qituvchi.
E-mail: jafarbek22@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9867-3363

Imomov Nurillo Fayzullaevich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor.
E-mail: nurillo_1212@mail.ru
ORCID: 0000-0001-8090-842X

Pirmatov Otabek Shavkatovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor v.b.
E-mail: pirmatov.otabek.89@inbox.ru
ORCID: 0000-0002-0774-661

Ismoilov Shuhratjon Abdusaminovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: ismoilov.shuhrat80@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0947-6163

Matkarimov Kudrat Kalandarovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: qudrat1979uzb@gmail.com
ORCID: 000-0003-0396-4027

Xudaykulov Feruzbek Xurramovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Dotsent.
E-mail: dr.profil14@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4940-3762

Hakimov Komil Baxtiyarovich
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor.
E-mail: professorkomilkhakimov@gmail.com

Kadirova Moxigul Xamitovna
Yuridik fanlar doktori (DSc). Professor v.b.
E-mail: m.kadirova@tsul.uz
ORCID: 0000-0003-1450-7542

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Haqberdiyev Baxtiyor Rustamovich
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: bahtiyor.haqberdiyev@mail.ru
ORCID: 0000-0002-2208-7827

Erkulova Feruza Melikuziyevna
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: feruzaerkulovauzb@gmail.com

Shirnazarova Zamira Allaberdiyevna
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD). E-mail: zamira.sh@terdpi.uz
ORCID: 0000-0001-9870-6295

Oymatova Nilufar Mirjamolovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). E-mail: nilufar.oymatova@gmail.com

Eshchanova Xolida Xudayarovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). E-mail: eshchanovaxolida@gmail.com

Karshieva Dilbar Eshpulatovna
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). Dotsent.
E-mail: d.karshiyeva1986@gmail.com

Raxmatov Otabek Urinbosarovich
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD). E-mail: rahmatov.otabek@inbox.ru
ORCID: 0000-0003-1288-3042

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR

Turayev Abrar Saloxiddinovich
Siyosiy fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Dotsent. E-mail: ijtimoiy2017@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1741-6857

INSONSHUNOSLIK FANLARI elektron
jurnali 2025-yil 6-iyunda 830912-sonli
guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan
o'tkazilgan.

Muassis: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
mas'uliyati cheklangan jamiyati.

TAHRIRIYAT MANZILI:

Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik
Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron
manzil: scienceproblems.uz@gmail.com

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Olimova Sevara

“GO‘RO‘G‘LI” DOSTONIDAGI AN‘ANAVIY JAMIYAT MAROSIMLARINING TARIXIY-ETNOGRAFIK TAHLILI6-10

Yuldasheva Shahlo

XVI – XIX ASRLAR XIVA XONLIGI ETNO- SIYOSIY TARIXI MUOMMOLARI (ETNOLOGIK TADQIQOTLAR ASOSIDA) 11-15

Abdullayeva Shoxnoza

“XORAZM MUSIQIY TARIXCHASI” ASARI – MARKAZIY OSIYO MUSIQIY SAN‘ATINI O‘RGANISHDA MUHIM MANBA SIFATIDA 16-22

Djabbarova Sevara

XORAZMDA ZIYORATGOH MADANIYATI: ISLOMIY VA MAHALLIY UNSURLAR UYG‘UNLIGI 23-26

Jumabekova Zarafshan

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA QAL‘AJIQ QAL‘A YODGORLIGINI QAYTA TIKLASH VA REKONSTRUKSIYA QILISH 27-31

FILOLOGIYA FANLARI

Isanova Feruza

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI XALQARO HUQUQ SOHASIGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING MORFOLOGIK TUZILISHI: QIYOSIY TAHLIL 32-41

YURIDIK FANLAR

Zokirov Shoxruxbek

QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISHNING SHAKLLARI VA ULARNING NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR SIFATIGA TA‘SIRI 42-48

Article / Original Paper

XVI – XIX ASRLAR XIVA XONLIGI ETNO- SIYOSIY TARIXI MUOMMOLARI (ETNOLOGIK TADQIQOTLAR ASOSIDA)

Yuldasheva Shahlo Shuxrat qizi

Ma'mun Universiteti NTM,

Tarix yo'nalishi magistratura talabasi

Email: shahloy212@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada XVI–XIX asrlarda Xiva xonligining etnosiyosiy tarixi yuzasidan bahsli masalalar etnologik yondashuv nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Xonlik siyosiy tuzilmasi qabilaviy munosabatlar, sug'orilma voha xo'jaligi va mintaqaviy savdo yo'llari bilan chambarchas bog'liq bo'lgani sababli etnik jarayonlarni faqat sulolaviy almashinishlar orqali izohlash yetarli emas. Etnologik tadqiqotlar, ya'ni genealogik rivoyatlar, urug'-qabila xotirasi, toponimika, turmush tarzi, ko'chmanchi va o'troq guruhlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar, nikoh va ittifoq mexanizmlarini o'rganish siyosiy voqealarning ichki mantiqini chuqurroq ochishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: etnosiyosiy jarayon, Xorazm vohasi, urug'-qabila tizimi, o'troq va ko'chmanchi aloqasi, genealogik xotira, toponimika.

PROBLEMS OF THE ETHNO-POLITICAL HISTORY OF THE KHIVA KHANATE IN THE 16TH–19TH CENTURIES (BASED ON ETHNOLOGICAL RESEARCH)

Yuldasheva Shahlo Shuxrat qizi

Mamun University NGO,

Master's student in "History"

Annotation. This article analyzes controversial issues of the ethno-political history of the Khiva Khanate in the 16th–19th centuries from the point of view of an ethnological approach. Since the political structure of the khanate was closely connected with tribal relations, the irrigated oasis economy, and regional trade routes, it is not enough to explain ethnic processes solely through dynastic exchanges. Ethnological research, that is, the study of genealogical traditions, clan memory, toponymy, lifestyle, economic relations between nomadic and sedentary groups, and the mechanisms of marriage and alliances, helps to reveal the inner logic of political events in more depth.

Keywords: ethno-political process, Khorezm oasis, tribal system, sedentary and nomadic relations, genealogical memory, toponymy.

DOI: <https://doi.org/10.47390/hum-i4v2y2026/n02>

KIRISH

Xiva xonligi tarixi ko'pincha sulolalar ketma-ketligi, urushlar va diplomatik munosabatlar doirasida bayon qilinadi. Bunday tasvir zarur, ammo u har doim ham jamiyatning ichki mexanizmlarini ochib bera olmaydi. Xonlik siyosati, ayniqsa, Xorazm vohasining sug'orilma xo'jaligi, yer-suv ustidan nazorat, qabilaviy vakillik, xizmat va sodiqlik munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan. Shu sababli etnosiyosiy tarixdagi ko'plab muammolar, masalan kimlar siyosiy tayanch bo'lgan, qaysi guruhlar qanday sharoitda kuchaygan, qaysi ittifoqlar barqaror, qaysilari vaqtinchalik bo'lgan, degan savollarni faqat saroy xronikalari yoki tashqi kuzatuvchilar yozuvlari bilan izohlash yetarli emas. Etnologik tadqiqotlar, ya'ni urug'lar

genealogiyasi, og'zaki tarix, nikoh aloqalari, turmush tarzi, mehnat taqsimoti, marosim va urf-odatlar, joy nomlari va ko'chish yo'llarini tahlil qilish xonlik siyosatining ijtimoiy poydevorini ko'rsatadi. Bunda asosiy metodik talab bitta: zamonaviy milliy nomlarni o'sha davrga ko'chirib qo'yib, murakkab ijtimoiy tuzilmani soddalashtirmaslik. Xonlik davrida siyosiy sodiqlik ko'pincha urug', elita guruhi, yer-suv manfaatlari va homiylik tizimi orqali shakllangan, etnik nom esa hamma vaqt ham bugungi ma'noda qat'iy chegaraga ega bo'lmagan [1].

ASOSIY QISM

Xiva xonligining etnosiyosiy tarixini o'rganishda birinchi muammo manbalar tabiatidan kelib chiqadi. Saroy xronikalari hokimiyatni legitimlashtirish, sulola nufuzini mustahkamlash, raqib guruhlarini siyosiy jihatdan zaif ko'rsatish kabi vazifalarni ham bajargan. Shu bois ular voqeani tanlab beradi, ayrim guruhlarining rolini bo'rttiradi yoki kamaytiradi, ba'zan esa muhim ijtimoiy jarayonlarni chetlab o'tadi. Bu holatni etnologik materiallar muvozanatlashtiradi: urug'larning kelib chiqish rivoyatlari, tamg'a va belgilar, nikoh tarmoqlari, ko'chish marshrutlari, mahalliy toponimlar, turar joy va xo'jalik shakllari siyosiy xronikalarda ko'rinmaydigan qatlamni ochadi. XVII asrda xonlikni boshqargan Abu al-G'oziy Bahodirxonning genealogik asarlari, jumladan turkiy qabilalar va turkman urug'lari haqidagi shajara an'analari, siyosiy tarix bilan birga etnik xotira mexanizmlarini ham aks ettiradi. Biroq genealogik matnlar ham mutlaq haqiqat emas: ular urug'ning obro'sini ko'tarish, qadimiylik va nufuzni asoslashga xizmat qilishi mumkin. Demak, etnosiyosiy tarixda ishonchli natija olish uchun manbalarni bir-biriga solishtirish, til va atama tahlili, hududiy joylashuv, xo'jalik va demografik mantiq bilan tekshirish talab etiladi [2].

XVI–XVII asrlarda Xiva xonligi siyosiy hayoti bir tomondan Chingiziy nasab orqali legitimatsiya, ikkinchi tomondan esa real kuch bo'lgan urug'-qabila elitalari bilan muvozanat orqali yurdi. Hukmdor saroyining ideologik tayanchi islomiy institutlar, shariat va xonlik tartibi bo'lsa, amaliy tayanchi yer-suv resurslari, sug'orish tarmoqlari va harbiy safarbarlikni ta'minlay oladigan qabilaviy ittifoqlar edi. Bu davr muammolaridan biri shuki, o'troq voha aholisi bilan ko'chmanchi yoki yarim ko'chmanchi guruhlarining manfaatlari doim bir xil bo'lmagan. Sug'orilma yerlar barqarorlik, kanallarni ta'mirlash va soliq yig'imini talab qiladi. Ko'chmanchi turmush esa yaylov va yo'l xavfsizligi, mavsumiy harakat, ba'zan esa talon va o'lja iqtisodiga tayanadi. Shu ikki mantiq to'qnashgan joyda siyosiy ziddiyat kuchayadi, murosaga kelgan joyda esa xonlik quvvat oladi. Etnologik tadqiqotlar aynan mana shu murosaning qanday qurilganini ko'rsatadi: kimga qaysi hudud ajratilgan, kimning qaysi kanal yoki bozor bilan manfaat bog'langan, qaysi urug'lar o'zaro quda bo'lgan, qaysi ittifoq saroyga suyanch bo'lgan [3, 7].

XVIII asrga kelib Xorazmda siyosiy beqarorlik va qabilaviy kuchlarning oshishi yanada yaqqol ko'rindi. Bu jarayonning etnosiyosiy tomoni shundaki, sahro va yarim sahro hududlaridan turkman guruhlarining voha tomon siljishi kuchaydi, natijada yaylov, suv yo'llari va xavfsizlik masalalari keskinlashdi. Cambridge University Press nashr etgan Markaziy Osiyo tarixi bo'yicha umumlashtiruvchi tadqiqotda XVIII asr boshlarida turkman qabilalarining Xorazm va shimoliy Xuroson vohalariga bosqichma-bosqich yaqinlashgani, jumladan chovdur va yomut guruhlarini harakati qayd etiladi. Bunday siljishlar etnik tarkibni boyitgan, lekin siyosiy raqobatni ham kuchaytirgan: kimdir xonlikka ittifoqchi bo'lgan, kimdir esa mustaqil kuch sifatida harakat qilgan. Shu davr muammolaridan yana biri markaziy hokimiyatning doimiy qo'shin va barqaror moliya manbalariga to'liq tayanolmagani edi. Bregel tahlilida

markazlashuv zaiflashuvi fonida qabilaviy yetakchilarning avtonomiyasi oshgani va hukmdorlar ko'pincha kuchli chieftainlar o'rtasida manevr qilishga majbur bo'lgani ta'kidlanadi. Etnologik nuqtai nazardan bu holat urug'-qabila tuzilmasining siyosiy institut sifatida ishlaganini anglatadi: davlat idorasi bilan bir qatorda urug' boshliqlari ham resurs taqsimoti, nizolarni hal qilish va safarbarlikda hal qiluvchi rol o'ynagan [4].

XIX asr boshida Qong'irotlar sulolasi davrida markazlashuvni kuchaytirish harakatlari etnosiyosiy jarayonlarning yangi bosqichini yuzaga chiqardi. Qong'irotlar hokimiyatni mustahkamlash uchun bir tomondan saroy boshqaruvini tartibga soldi, ikkinchi tomondan esa o'troq shahar va voha notablari bilan yaqinlashdi. Bregel maqolasida Eltuzar 1804 yilda Chingiziy qo'g'irchoq xonni chetlatib, o'zini xon deb e'lon qilgani va Qong'irotlar yangi sulolaga asos solgani aniq qayd etiladi. Bu voqea oddiy sulola almashinuvi emas, balki legitimatsiya modelining o'zgarishi ham edi: nasabiy ramzlar saqlangan bo'lsa-da, real siyosiy tayanch tobora ko'proq boshqaruv

amaliyoti, shahar-elita bilan ittifoq va qo'shin tuzilmasini qayta qurishga borib taqaldi. Aynan shu davrda etnosiyosiy muammolardan biri qabilaviy aristokratiyaning markazlashuvga qarshiligi bo'ldi.

Qabilaviy elita o'z hududi va ta'sir doirasini saqlashga intildi, markaz esa soliq va harbiy resurslarni bir qo'lga jamlashni maqsad qildi. Markazlashuv jarayonida o'troq aholi, shahar hunarmandlari va savdogarlar barqarorlikdan manfaatdor bo'lgani uchun ko'pincha markaziy hokimiyatni qo'llab-quvvatlashga moyil bo'lgan, bu holat Bregel tomonidan Xorazm sharoitida Qong'irotlarning o'troq aholi notablari bilan yaqin aloqalari sifatida ham izohlanadi.

Etnosiyosiy tarixda eng bahsli nuqtalardan biri atamalar va identifikatsiya masalasidir. Xonlik davrida ijtimoiy guruhni belgilashda urug' nomi, yashash tarzi, soliqqa tortilish shakli, harbiy majburiyat, hatto kasb va shahar mavqei ham rol o'ynagan. Shu bois ayrim manbalarda uchraydigan umumiy nomlar bugungi qat'iy etnik kategoriyaga to'g'ri kelmasligi mumkin. Masalan o'troq aholi, shahar va qishloq mehnatkashlari, hunarmand-sotuvchilar turmushini ifodalovchi nomlar ba'zan ijtimoiy qatlam sifatida ishlatilgan, ba'zan esa etnik mazmun bilan chalkashib ketgan. Etnologik tadqiqot bu yerda ikki yo'l bilan yordam beradi. Birinchisi mikrohududiy yondashuv: bitta tuman yoki kanal havzasi doirasida qaysi urug'lar yashagan, qaysi guruhlar qaysi xo'jalik bilan shug'ullangan, nikoh va qo'shnichilik tarmoqlari qanday bo'lganini tiklash.

Ikkinchisi madaniy belgilar tahlili: kiyim, uy-joy, marosim, til va lahja xususiyatlari, tamg'a va urug' rivoyatlari orqali guruhlar o'rtasidagi farq va yaqinlikni ko'rsatish. Bunday yondashuv etnosiyosiy jarayonlarni "bir nom bilan hammani birlashtirib qo'yish"dan saqlaydi va tarixiy haqiqatga yaqinlashtiradi [5].

Xiva xonligi etnosiyosiy tarixida suv va sug'orish masalasi doimo "ko'rinmas siyosat" bo'lib kelgan. Vohada kanal qazish, daryo irmoqlarini taqsimlash, suv navbati, ariqlarni ta'mirlash kabi ishlar iqtisodiy masala bo'lib ko'ringani bilan, aslida siyosiy hokimiyatni ham belgilagan. Kim suvni boshqarsa, u hosilni, demak soliqni boshqaradi. Kim kanal bo'yida yashasa, u ishchi kuchini va harbiy safarbarlikni osonroq beradi. Shu nuqtadan qaralganda, ko'chmanchi va o'troq guruhlar o'rtasidagi muvozanat ham suv resurslari atrofida qurilgan. XIX asrda tashqi savdo yo'llarining o'zgarishi va mintaqaga tashqi kuchlarning kirib kelishi fonida xonlikning suv-yer resurslarini boshqarishdagi tanlovi yanada murakkablashdi. Bu jarayon keyinchalik Rossiya imperiyasining mintaqadagi harbiy-siyosiy bosimi bilan yanada

keskinlashdi va 1873 yildagi voqealar xonlik tarixida burilish nuqtasiga aylandi. Biroq mazkur maqolaning asosiy urg'usi shundaki, tashqi bosimni tushunish uchun ham ichki etnosiyosiy mexanizmlarni, ya'ni qabilaviy munosabatlar, resurs taqsimoti, legitimatsiya va ijtimoiy kelishuv tizimini ko'ra bilish zarur [6].

MUNOZARA

VI–XIX asrlar Xiva xonligi etnosiyosiy tarixini o'rganishda an'anaviy qarashlardan voz kechib, jarayonlarga ijtimoiy-iqtisodiy va antropologik nuqtayi nazardan yondashish bugungi kun tarix fanining asosiy talabiga aylandi. So'nggi tadqiqotlar va yangi ilmiy yondashuvlar asosida mavzudagi bahsli muammolarni quyidagi yo'nalishlarda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, ilgari xonlik tarixi faqat markazlashgan davlat nuqtayi nazaridan yozilgan bo'lsa, bugungi etnologik va arxiv materiallari shuni ko'rsatadiki, Xiva xonligida siyosiy hokimiyat qat'iy vertikal emas, balki "tarmoqli" xarakterga ega bo'lgan. Ayniqsa, Qo'ng'irotlar sulolasi davrida turkman (yomut, chovdur), qoraqalpoq va qozoq qabilalarining harbiy salohiyatidan foydalanish hamda ularni markaziy hokimiyatga tobe qilish maqsadida ularga yer (iqto, suyurg'ol) va soliq imtiyozlari (tarxonlik) berilishi o'ziga xos konfederativ boshqaruvni yuzaga keltirgan. Bu esa, o'z navbatida, xonlik ichida nisbatan mustaqil "qabilaviy institutlar" mavjud bo'lganligini va markaziy hokimiyat ular bilan doimiy murosa qilishga majbur bo'lganligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, yangi topilayotgan hujjatlar (vaqfnomalar, qozixona materiallari) va etnografik kuzatishlar Xorazm vohasida "o'zbek", "turkman", "sart" yoki "tojik" kabi atamalar o'sha davrda doim ham aniq biologik-genetik mansublikni anglatmaganligini tasdiqlamoqda. Ushbu nomlar ko'pincha shaxs yoki guruhning ijtimoiy maqomi, soliq to'lash majburiyati va xo'jalik turi (shahar hunarmandi, o'troq dehqon yoki ko'chmanchi chorvador) bilan uzviy bog'langan. Masalan, o'troqlashgan va butunlay dehqonchilikka o'tgan yarim ko'chmanchi guruhlarning ijtimoiy maqomi va hatto nomlanishi davrlar o'tishi bilan voha aholisiga singib (assimilyatsiya) ketishi odatiy ijtimoiy hodisa bo'lgan. Shu sababli jarayonlarga zamonaviy qat'iy milliy toifalash orqali yondashish xatodir.

Uchinchidan, xonlikdagi urug'-qabilaviy nizolar faqatgina elitalarning hokimiyat uchun kurashi bilangina emas, balki bevosita ekologik omillar – Amudaryo o'zanining o'zgarishi, suv resurslarining qisqarishi hamda xalqaro karvon yo'llari (Astraxan, Orenburg, Buxoro yo'nalishlari) ustidan nazorat o'rnatish uchun bo'lgan raqobat bilan izohlanadi. Vohadagi sug'orish tarmoqlari bo'ylab urug'-qabilalarning joylashuv xaritasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, davlatning va sulolaning tayanch nuqtalari aynan eng serhosil va suv barqaror bo'lgan strategik hududlarda shakllangan.

Kelgusida Xiva xonligi tarixiga oid ushbu muammolarni chuqurroq anglash uchun faqatgina Munis va Ogahiytlarning rasmiy saroy xronikalariga tayanib qolmasdan, hududiy toponimika, urug' tamg'alari, mahalliy qabristonlardagi epigrafik yodgorliklar hamda xalq orasidagi nasabnomalarni o'zaro integratsiya qilgan holda mikrotarixiy (microhistory) tadqiqotlar olib borish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

XULOSA

XVI–XIX asrlar Xiva xonligi etnosiyosiy tarixini sof sulolaviy voqealar va siyosiy xronikalar doirasida o'rganish voha jamiyatining asl mohiyatini to'laqonli ochib bera olmaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xonlikdagi siyosiy jarayonlar, barqarorlik va inqirozlar bevosita

urug'-qabilaviy munosabatlar, elita guruhlarining o'zaro ittifoqi hamda murakkab ijtimoiy iyerarxiya bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Xususan, vohaning ekologik va iqtisodiy negizi hisoblangan sug'orilma dehqonchilik hamda suv resurslari ustidan nazorat xonlikning asosiy tayanchi hamda "ko'rinmas siyosati"ni shakllantirgan. Suv va yer taqsimoti orqali nafaqat iqtisodiy ehtiyojlar qondirilgan, balki o'troq va ko'chmanchi aholi o'rtasidagi siyosiy-ijtimoiy muvozanat ham boshqarib borilgan.

Shu bilan birga, davr manbalarida qayd etilgan etnik atamalar qat'iy milliy chegaralarga emas, balki ko'proq aholining ijtimoiy maqomi, xo'jalik yuritish tarzi (o'troq yoki ko'chmanchi) va harbiy majburiyatlariga ishora qiladi. Bu esa tarixiy identifikatsiya masalalariga bugungi kunning andozalari bilan emas, balki o'sha davrning o'ziga xos ijtimoiy-siyosiy mantiqidan kelib chiqib yondashishni taqozo etadi.

Yuqoridagi bahsli muammolarni xolis va chuqur yoritish uchun an'anaviy yozma manbalarni og'zaki tarix (genealogik rivoyatlar), toponimika hamda dala-etnografik materiallari bilan uyg'unlikda o'rganish zarur. Aynan shunday kompleks, etnologik yondashuvgina rasmiy tarix sahifalarida e'tibordan chetda qolgan ijtimoiy qatlamlar va hududiy guruhlarining jarayonlardagi real o'rnini tiklashga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, Xiva xonligining etnosiyosiy qiyofasini etnologik tadqiqotlar orqali o'rganish O'zbekiston davlatchiligi tarixining ko'p qirrali ekanligini isbotlaydi va mintaqadagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar/Литература/References

1. Bregel Yu. Central Asia VII In the 18th-19th Centuries. Encyclopaedia Iranica. 2000. Yangilangan 2017.
2. The Cambridge History of Inner Asia. The New Uzbek States Bukhara Khiva and Khoqand circa 1750–1886. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
3. Adle Ch, Baipakov K, Habib I, tahrir hayati. History of Civilizations of Central Asia. Volume 5. Development in contrast from the sixteenth to the mid-nineteenth century. Paris: UNESCO Publishing, 2003.
4. Munis Shir Muhammad Mirab, Agahi Muhammad Riza Mirab. Firdaws al-iqbal History of Khorezm. Tarjima va izohlar muallifi Bregel Yu. Leiden: Brill, 2022.
5. Osmanli I. Abulgazi Bahadir Khan and the work of Shajarai Turk. Turkology. 2024.
6. Seitz J. Irrigation and Agriculture in the Khanate of Khiva 1768–1914. Dissertation. 2013.
7. Раджапов, Мардонбек. "История развития искусства бахши в Хорезмском оазисе." *Общество и инновации* 2.2/S (2021): 591-595.

HUMANSIENCES.UZ

№ 4 (2)-2026

INSONSHUNOSLIK FANLARI JURNALI

JOURNAL OF HUMANITIES

ЖУРНАЛ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

INSONSHUNOSLIK FANLARI elektron jurnali 2025-yil 6-iyunda 830912-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Muassis: "SCIENCEPROBLEMS TEAM" mas'uliyati cheklangan jamiyati.

TAHRIRIYAT MANZILI:

Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil: scienceproblems.uz@gmail.com